

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από την Δέσποινα Νάζου

Χριστίνα Βλαχούτσικου (επιμ.) σε συνεργασία με την Laurie Kain-Hart, 2004, *Όταν οι γυναίκες έχουν διαφορές. Αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδόσεις Μέδουσα, 382 σελ.

Υπάρχει ένα γενικό και σύνθετο ερώτημα που απασχολεί εδώ και δεκαετίες τους/τις ερευνητές/τριες των επιστημών του ανθρώπου στην Ελλάδα, ενώ οι απαντήσεις είναι πολλές και ποικίλλουν ως προς το περιεχόμενο, αναλόγως την κοινωνικο-πολιτισμική συγκυρία, αλλά και τη θεωρητική κατεύθυνση των επιστημόνων. Το ερώτημα είναι περίπου το εξής: Μέσα από ποιες διαδικασίες μπορούμε να αντιληφθούμε κάθε φορά/σήμερα την κοινωνική αλλαγή στην Ελλάδα, ποιοι οι φορείς ή οι εκπρόσωποί της, και πώς αυτοί/αυτές κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους στη σύνθετη ελληνική πολιτισμική πραγματικότητα; Το βιβλίο που επιμελούνται η Χριστίνα Βλαχούτσικου και η Laurie Kain-Hart προσφέρει ενδιαφέρουσες απαντήσεις, ενώ διατυπώνει ακόμη πιο ενδιαφέροντα ερωτήματα: ερωτήματα που τα απευθύνουν στο αναγνωστικό κοινό, πρώτα από όλα τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα, δηλαδή οι ερευνώμενες γυναίκες που συγκρούονται μεταξύ τους, καθώς και οι συγγραφείς-ερευνητές/τριες που περιγράφουν και ερμηνεύουν τις συγκρούσεις αυτές.

Οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου καταπιάνονται με το δύσκολο εγχείρημα της μελέτης των συγκρουσιακών όψεων των γυναικείων σχέσεων και έρχονται να πλουτίσουν το σώμα της ελληνικής βιβλιογραφίας για το φύλο με τη δική τους ερμηνευτική ματιά. Η όλη τους προσπάθεια εγγράφεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο ανάδειξης και ερμηνείας πτυχών του «ατομικισμού» και της «δυτικής νεωτερικότητας». Οι συγγραφείς πετυχαίνουν αυτόν το στόχο ιχνηλατώντας τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες σιωπούν ή εξωστρέφουν τις επιθυμίες τους, αντιστέκονται ή ενσωματώνονται στην ατομικιστική συνθήκη ως «ανταγωνιστικά», «αυτόνομα» και «οριοθετημένα» θηλυκά υποκείμενα.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες κάνοντας έτσι κατανοητό ότι βασικό αίτημα των συγγραφέων είναι να υποδείξουν τα ερευνητικά οφέλη της διεπιστημονικότητας, όταν αυτή κινείται σε ανθρωπολογικά, κοινωνιολογικά, ψυχαναλυτικά και ιστορικά μονοπάτια. Η γραφή του πολυσύνθετη και

διαφοροποιημένη, άλλοτε αποτυπώνει εύληπτες «πολυφωνικές» εθνογραφικές περιγραφές και άλλοτε συγκροτείται σ' έναν μεστό νοημάτων θεωρητικό λόγο που καλεί τον υποψιασμένο αναγνώστη σε δύσκολο διανοητικό ταξίδι. Η παρουσία του ποιήματος της Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ αποτελεί μια ακόμη «φωνή/γραφή» ενός εσώτερου συγκροσιακού εαυτού.

Γενικά οι συγγραφείς του βιβλίου προσπαθούν: α) να εντάξουν τις διενέξεις γυναικών και την ερμηνεία τους στη μεγάλη θεωρητική συζήτηση που διεξάγεται στο πλαίσιο της φεμινιστικής σκέψης, της ανθρωπολογικής προσέγγισης καθώς και των ψυχαναλυτικών θεωρήσεων, β) να ερμηνεύσουν τις συγκρούσεις γυναικών από τη σκοπιά των πολιτικών πρακτικών, και γ) να προσεγγίσουν, μέσα από εθνογραφικές έρευνες, τους τρόπους με τους οποίους στοιχειοθετούνται αυτές οι διενέξεις σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Η Χ. Βλαχούτσικου στην εμπειριστατωμένη εισαγωγή της καθιστά σαφές ότι ο χώρος που έχει αφιερωθεί στις γυναικείες αντιπαράθεσεις ως αυτόνομο αντικείμενο μελέτης είναι δυσανάλογα περιορισμένος, αν τον συγκρίνει κανείς με το χώρο που καταλαμβάνουν στη βιβλιογραφία για το φύλο έρευνες που εμβαθύνουν σε άλλες όψεις της γυναικείας κοινωνικότητας. Ενώ δεν λείπει ο συγκροτημένος θεωρητικός λόγος για τις γυναικείες διενέξεις, σπανίζουν οι έρευνες πεδίου. Η συγγραφή λοιπόν του παρόντος τόμου ανταποκρίνεται σε μια τέτοια έλλειψη.

Η ίδια συγγραφέας, διαπιστώνοντας απροθυμία της έρευνας για το φύλο να εμβαθύνει στις διενέξεις γυναικών, θεωρεί ότι αυτό το γεγονός συνυφαίνεται στενά με τη νεωτερικότητα και έχει τις ρίζες του στην ιδεολογία και στις πολιτικές προτεραιότητες του φεμινισμού, όπως αυτές υποστηρίχθηκαν ιδεολογικά από την έννοια της «αδελφοσύνης». Μέσα από μια ενδιαφέρουσα συλλογιστική, που εκτείνεται από την μελέτη των λιγοστών «σεναρίων» συγκροσιακών σχέσεων έως τη μελέτη των ρητών και των άρρητων του φεμινιστικού λόγου και από την εξέταση ατομικιστικών σεναρίων γυναικών του ερευνητικού της πεδίου, έως τη διερεύνηση της γυναικείας δυσκολίας με την ατομικιστική συνθήκη, η συγγραφέας, αρθρώνει ένα «πυκνό» επιχείρημα: «Οι δυτικές κοινωνίες έχουν κατά κάποιον τρόπο αναθέσει στο γυναικείο λόγο να δραματοποιήσει διλήμματα που αναγνωρίζονται ως εγγενή στον ατομικισμό, τα οποία όμως δεν έχουν το περιθώριο να επισημοποιηθούν στην ίδια τη δομή των θεσμών». Ακολούθως, οι γυναικείες διενέξεις «ως δρώμενα κοινωνικής αντιπαράθεσης συνιστούν στιγμές κατά τις οποίες κορυφώνονται και αναδύονται στην επιφάνεια της κοινωνικής ζωής αμφισβητήσεις και επεξεργασίες παγιωμένων νοημάτων και πολιτισμικών κατηγοριών».

Η L. K. Hart στη συνέχεια της εισαγωγής πιάνει το νήμα και κάνει μια διαπολιτισμική προσέγγιση των γυναικείων συγκρούσεων και εν γένει του «συμφέροντος». Το «συμφέρον» –θεω-

ρούμενο «κλειδί» στην κατανόηση των διενέξεων- ορίζεται με βάση την αντίληψη του εαυτού και της δύναμης. Θέτοντας σε ένα ειδικό πλαίσιο τα ερωτήματα για την εθνογραφία της σύγκρουσης μεταξύ γυναικών στην Ελλάδα, ισχυρίζεται ότι «οι αρχές του αυτοσεβασμού και της αυτονομίας, οι οποίες δομούν τις σχέσεις ανταγωνισμού ανάμεσα στους άντρες, μπορεί επίσης να δομήσουν τις σχέσεις ανάμεσα στις γυναίκες». Μέσα από το δικό της εθνογραφικό παράδειγμα στην αγροτική Πελοπόννησο, διαπιστώνει ότι οι γυναίκες έχουν ισχυρή αίσθηση μιας ατομικής ζωής και διαμορφώνουν ένα είδος «συμφέροντος» μέσα από διάφορες πρακτικές. Αυτό όμως που χαρακτηρίζει τις γυναίκες στην προσπάθειά τους να είναι νεωτερικά υποκείμενα είναι η προσέγγιση του παραδοσιακού ανδρικού προτύπου του «προσωπικού συμφέροντος».

Οι ανθρωπολογικές προσεγγίσεις των διαδικασιών σύγκρουσης μέσα από την νομοκεντρική ή τη διαδικαστική τους θεώρηση καθώς και των τρόπων διακανονισμού τους αναπτύσσονται από τον Κ. Γιαννακόπουλο. Μέσα από μια συνοπτική ανθρωπολογική ανασκόπηση, ο συγγραφέας μας φέρνει αντιμέτωπους με την έννοια των «κανόνων», οι οποίοι, ως ένα σύστημα συμβόλων, αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης από τα δρώντα υποκείμενα στις καθημερινές σχέσεις.

Η Τ. Βοσνιάδου στρέφει τη θεωρητική εστίαση στην ψυχάνάλυση καθώς ερευνά τους τρόπους με τους οποίους

μέσα από τέσσερις σημαντικές ψυχαναλυτικές αφηγήσεις (Φρόντ, Klein, Λακάν και Kristeva) οικοδομείται η θηλυκότητα και κυρίως η συγκρουσιακή σχέση μητέρας-κόρης και, πιο συγκεκριμένα, πώς, μέσα από διαδικασίες πολυεπίπεδα συγκρουσιακές, ο λόγος της ψυχάνάλυσης «επιχειρεί να μετασχηματίσει τη θηλυκότητα από μια υποκειμενικότητα υπερχαθορισμένη από το νόμο (του πατέρα) σε μια αυτόνομη υποκειμενικότητα-σε-διαδικασία».

Η Μ. Παντελίδου-Μαλούτα μελετά με τη σειρά της τη συγκρότηση της έμφυλης υπόστασης των υποκειμένων, των γυναικών ως «πολιτών», μέσω των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων οι οποίες αποτελούν εναλλακτικό τρόπο άρθρωσης διαφορετικού λόγου. Η συγγραφέας θεωρεί ότι οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις για την «πολιτική» αναγνώριση των γυναικών μπορούν να οδηγήσουν στην ουσιαστική δημοκρατική συνύπαρξη όλων χωρίς να νομιμοποιηθούν οι διχοτομήσεις και κατηγοριοποιήσεις έμφυλων πολιτών.

Σε μια ιστορικο-πολιτική προοπτική, μια διαμάχη, που τον καιρό του Μεσοπολέμου έφερε αντιμέτωπες τις γυναίκες της κομμουνιστικής αριστεράς με τις φεμινίστριες της εποχής τους, αποτελεί το ερευνητικό πεδίο της Α. Ψαρρά. Η διαμάχη αυτή ήταν το αποτέλεσμα της υιοθέτησης από το ΚΚΕ της έννοιας «αστικός φεμινισμός» σε αντίθεση με τον «προλεταριακό φεμινισμό», σύμφωνα με τον οποίο οι εργασιακές σχέσεις προσφέρουν στις εργατίριες τη δυνατότητα συνειδητοποιί-

ησης της μειονεκτικής τους θέσης. Η κατασκευή της καρικατούρας του αστικού φεμινισμού από τον κομμουνιστικό λόγο έδειξε ωστόσο εξαιρετική ανθεκτικότητα στο χρόνο.

Η γλαφυρή εθνογραφική γραφή, η ποικιλία εθνογραφικού υλικού, αλλά και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις που επιχειρούν ακόμη επτά ερευνήτριες φωτίζουν πτυχές των γυναικείων συγκρουσιακών σχέσεων. Άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο επιτυχημένα, μέσα από τις εθνογραφικές περιγραφές αναδύονται τα υποκείμενα «ως κοινωνικοί δράστες που διαφωνούν, διαπληκτίζονται, αντιπαρατίθενται ως μέλη ταυτόχρονα πολλών κοινωνικών κατηγοριών» και η σύγκρουση ως «πράξη πολιτική».

Έτσι η Ε. Κυρτσόγλου διερευνά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται από μια παρέα γυναικών η ερωτική διαμάχη που σκοπό έχει την εξασφάλιση της επιτελεστικής υπεροχής. Οι γυναίκες αυτές χρησιμοποιούν την αναμέτρηση «ως μέσο έκφρασης του γυναικείου εαυτού», αποδεικνύοντας έτσι ότι το φύλο δεν αποτελεί υπόθεση μόνο κοινωνικοπολιτισμικής κατασκευής, αλλά επιβάλλεται μέσα από τη «στυλιστική επανάληψη». Η Μ. Πετρονώτη, σε εντελώς διαφορετικά κοινωνικά συμφραζόμενα, αναλύει αντιπαλότητες γυναικών που δρουν σε ένα πλαίσιο αυστηρά ιεραρχημένο ως προς τη ταξική θέση, τα εθνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά: Αναλύει την οικιακή βοήθη από την Ερυθραία και την Ελληνίδα εργοδότρια, και υπογραμμίζει τη

διαπραγμάτευση της πολιτισμικής τάξης μέσα από τις διενέξεις τους, αλλά και την κοινωνική ισχύ του συγκρουσιακού τους λόγου, καθώς οι δυο τους «δεν συν-ομιλούν ούτε αντιπαρατίθενται ως πρόσωπα, αλλά ως εκπρόσωποι του κυρίαρχου και μειονοτικού λόγου...». Η Ε. Πλεξουσάκη, από την πλευρά της, δίνει έμφαση στη διερεύνηση των συγκρούσεων ανάμεσα σε μειονοτικές γυναίκες στη Θράκη, καθώς αυτές οι συγκρούσεις συνιστούν ένα πεδίο στο οποίο παράγονται ορισμοί για τη νεωτερικότητα, αλλά και πεδίο που επιτρέπει την παραγωγή λόγου για την εθνοπολιτισμική διαφορά. Η Μ. Τερζοπούλου, έχοντας συλλέξει πλούσιο εθνογραφικό υλικό από τη Βόρεια Ελλάδα και μέσα από ένα συνδυασμό ψυχαναλυτικών και ανθρωπολογικών θεωρήσεων, διερευνά τις τελετουργικές επιτελέσεις της αντιπαλότητας ανάμεσα σε μητέρα και κόρη με άξονα τις παρεκκλίνουσες ιερές και βέβηλες θηλυκές και μητρικές μορφές, «τους κόσμοις που εκπροσωπούν, τις ψυχικές διεργασίες που κινητοποιούν, τις συγκρουσιακές καταστάσεις που απελευθερώνουν...». Οι εντάσεις μεταξύ μιας διεπιστημονικής ομάδας γυναικών, οι οποίες θέλησαν να δοκιμάσουν έναν εναλλακτικό επιστημονικό τρόπο μελέτης, ποιοτικά διαφορετικό από το ιδίωμα της διαπροσωπικής φιλίας, γίνονται αντικείμενο μελέτης από την Π. Τοπάλη. Τέλος, οι Α. Φρειδερίκου και Φ. Φολερού εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους τα κορίτσια μέσα από την παρέα στο δημοτικό σχολείο και κατά

τη διαδικασία των κανυάδων τους κατασκευάζουν την έμφυλη ταυτότητά τους. Οι καβγάδες στο παιχνίδι της σχολικής αυλής ασκούν τα κορίτσια στην ελεύθερη φυσική έκφραση, τις ωθούν να ψηλαφούν τα συναισθήματά τους και να επιβεβαιώνουν τη συντροφικότητά τους, κυρίως, όμως, τις βοηθούν ώστε ν' αρθρώνουν αντιρρήσεις προς τις θεσμικές απαγορεύσεις καθώς και να υπονομεύουν την ιεραρχική ταξινόμηση των φύλων.

Κλείνοντας, τέλος, αυτήν την παρουσίαση και προσπαθώντας να απομονώσω μία από τις αρετές του βιβλίου, θα στεκόμουν στον τρόπο με τον οποίο ένιωσα «άβολα» ως αναγνώστρια με μία στοιχειώδη ανθρωπολογική παιδεία: Τα κείμενα του –πέρα από το ότι θίγουν παράλληλα ευρύτερα ζητήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο

της συζήτησης για την κοινωνική αλλαγή στην Ελλάδα σήμερα– μου «επιτέθηκαν» πολυεπίπεδα και με προκάλεσαν να διαβάσω, να σκεφτώ και να επανατοποθετηθώ ως προς το φεμινιστικό θεωρητικό λόγο, τις αναστοχαστικές εθνογραφικές έρευνες, τη μεγάλη αφήγηση για τη δυτική νεωτερικότητα και τον ατομικισμό.

Από αυτήν την άποψη θα υποστήριζα ότι πρόκειται για ένα χρήσιμο βιβλίο που παρακινεί σε σκέψεις και θέτει υπό κριτικό βλέμμα πολλές πλευρές του συγχρονου πολιτικού και κοινωνικού μας βίου, αλλά και πλευρές και όρια του επιστημονικού μας εαυτού.

Δέσποινα Νάζου

Κοινωνική Ανθρωπολόγος
Ερευνήτρια –Πανεπιστήμιο Αιγαίου